

Byahornet

Skånsk Revy

BYAHORNET

Skånsk Revy

N:r 16

Tredje årgången N:r 6

Redaktör:
MOJE BIARNER

Distributör:
SVENSKA PRESSBYRÅN

BOKFÖRLAGET SCANIA
MALMÖ 1 Postgiro 14171

I N N E H Å L L :

Johan Klang:	Julkalasen. Dikt.
Anna Björkman:	När faran är som störst . . .
Olof Rasmusson:	Tok-Ågust.
Einar Lundberg:	De dödas julotta.
Carl J. Nilsson:	Söder om Strandvägen.
Johan Klang:	Vännerna. Dikt.
Gustave Thomæus:	Skånsk konstkrönika 1944.
Curt Wallin:	De medeltida gravhällarna i Ystads S:t Petri klosterkyrka. En personhistorisk-heraldisk studie.
Gunnar Johnsson:	Gamla skånska julseder.
C. H. Sjöcrona:	När Tordenskjöld rövade bort prosten Jöns Rönbeck i Skanör.
Anders Hellqvist:	Jag minns . . . Kap VII: Mina våra skalder på Värnhem.
Olaus Engström:	En gammal skolmästare berättar om sin ungdom.
Nils Jönsson:	Bland kvinnliga tusenkonstnärer på Nordskånes landsbygd under 1880- talet.
Olof Rasmusson.	Frå bonagår ti fattihus.

Julnummer 1944

Gunnar Johnson

Gamla skånska julseder

Ända sedan hednisk tid har julen — den stora midvinterfesten — varit nordbornas största årshögtid. Men som allting annat har även julfirandet ändrat karaktär och mycket återstår inte i dag av de många vackra jultraditioner, som en gång släktled efter släktled gingo i arv bland våra förfäder. Därför skadar det inte att någon gång blicka tillbaka på forna dagars jular och se, hur folken här uppe i Norden, och då i första hand i vår egen provins, förr gingo att fira den högtid, som för dem inte endast innebar en övergång från mörker till ljus utan också utgjorde årets stora glädjefest.

Förberedelserna för julfirandet voro förr både många och stora. Därför påbörjadees också julstöket flera veckor, ja månader i förväg och inledes med den stora julslakten, som enbart den tog rundlig tid, då det gällde att förse huset med kött och fläsk inte endast för den stundande helgen utan även för det kommande året. Och så kunde man en tidig oktobermorgon få se byns allt i allo och dy-medelst även välbetrodde slaktare med betänksam min komma stretande längs den slippriga bygatan, iklädd ett nedsölat förskinn och en grönvorden vadmalströja, ur vars ena flik en skarpslipad täljkniv stack fram — den tidens enda behövlige slaktredskap. Framme vid gården voro redan några handfasta granngårdskarlar samlade, och efter inmundigandet av åtskilliga kaffegökar kände man sig lagom mordisk att decimera kreatursbesättningen. Vid detta tillfälle slaktades nämligen inte endast svin, får och kalvar utan merendels också någon ko eller oxe.

Även julfaket var ett viktigt kapitel, ty det var många slags bröd, man hade att tillverka. Inte minst var antalet småbröd stort, och den husmor som inte kunde sätta fram dussinnet olika kakor på julfbordet ansågs sannerligen inte välbeställd och kunde få sitt goda rykte förstört på kuppen. Vid bakningen fick man inte heller glömma att lägga undan en klimp av varje degslag, varav den

s. k. såkakan skulle bakas. Denna gömdes sedan i en sädeshög på vinden, tills den första vårdagen inträffade. Då togs den fram och gavs åt såväl dragare som körkarlar, vilka därigenom troddes få krafter nog för att gå i land med det brådskan- de vårarbetet.

Till de förberedande arbetena för ett värdigt julfirande hörde också ölbryggningen — för övrigt ett synnerligen viktigt kapitel, ty julölet skulle tillagas med särskild omsorg. Det skulle inte endast vara mera välsmakande än det vanliga vardagsölet utan också starkare, vilket kanske var det allra viktigaste. Och nog blev det starkt alltid, det såg nog far i huset till, ty lika lite som kvinnfolket ville skämmas för sitt bak, lika lite önskade han höra något förklenande om sitt julöl ute i socknen. Att ha "smakat julettunnan" var därför redan på 1500-talet liktydigt med att vara ordentligt berusad, vilket säger tillräckligt om ölets beskaffenhet.

Sedan slakten, bakningen och julbrygden väl voro undanstökade, hade man merendels hunnit ett gott stycke in i december månad, och då gällde det särskilt att vara på sin vakt, ty tiden närmast före jul var enligt folktron den farligaste av alla. Under de långa, svarta nätter, som då rådde, voro mörk-

De osynliga andarna i stallet julnatten.
(Enligt Olaus Magnus).

rets makter ute och drevo sitt djävulska spel i ladugårdar, visthus och inne i stugan och såväl människorna som djuren och julölet kunde lida allvarligt men därav. Värst var det Lucianatten, som i forna tider ansågs som årets längsta natt. Då stormade de dödas andar fram genom rymden — ett farligt tåg, som det gällde att på alla sätt skydda sig emot, ty det hände, att man blev uppsnappad av de döda och försvann för alltid med den vilda skaran. Men under lucianatten smögo sig också husets ogifta döttrar till bryggstugan i hopp om att i ölkarets mörka spegel få se en skymt av sin tillkommande. Eller också sutto de den natten ensamma i sin kammare med ett ljus i vardera handen framför spegeln eller rutan för att där få se en flick av framtiden — allt medan de rabblade upp den gamla frågeformeln:

Lucia, Du blida!
Ack säg mig, o säg!
Vems duk skall jag breda,
Vems säng skall jag reda,
Vems käraste skall jag bli,
Vems famn skall jag sova i?
Lucia, Du blida!
Nu skall Du mig lära,
Vems barn jag skall bära!
Ack säg mig, o säg!

Under dagarna mellan Lucia och jul rådde stor brådska i hemmen. Då skulle ljusen stöpas, då skulle de gamla julbonaderna plockas fram och sättas upp kring de nakna väggarna. Dessa färggranna och inte så sällan konstnärligt utförda målningar bidrogo på sitt sätt till att förhöja julstämningen. Givetvis borde man se till, att man valde sådana bilder, som kunde tjäna en själv men framför allt ungdomen till uppbyggelse, ty det var välbehövt att ha goda bilder för ögonen. Motiven varierade. Det var Skapelsen, Syndafallet, Noaks söner finna sin fader drucken, Jakobs dröm om himlastegen etc., men det var också Lyckohjulet med de olika åldrarna och Kärringkvaren, som på löpande band förvandlade gamla fula ungmör till unga dejliga flickor och som till yttermera visso försetts med texter, sådana som: "Alla dessa gjorde sig rätt galna i sin ungdomstid, som vackra tillbud ej tog vid." Som synes med direkt adress till husets unga döttrar att inte avslå ett hederligt frieri.

Under julaftonen fick inte annat än det allra nödvändigaste arbetet utföras. Då breddes julhalmen ut på golvet — och den hade en mångfald undergörande verkningar både mot trolldom och för att öka

fruktsamheten i ladugårdar och på åkrar. Halmen bars in i skymningen och fick sedan ligga kvar, så länge helgen varade. I den sov hela familjen, både föräldrar, barn och tjänare, och sedan den väl fyllt detta ändamål, gavs den åt kreaturen, innan dessa om våren släpptes ut på bete, för att skydda dem för olycka. En del ströddes även ut på åkrarna för att göra dem bördiga, och en annan del bands i kors och anbragtes som skyddsmedel över dörrarna. På julaftonen skulle också det obligatoriska julbadet gå av stapeln. Alla, både gamla och unga, måste då bada, ty oren fick ingen möta helgen. Sedan skulle badstugan ånyo uppeldas och göras i ordning, så att förfäderna kunde taga sig ett bad, i den händelse dessa under julnatten kommo på besök till gården. Mat sattes även ut till dem, liksom till tomtarna och andra andeväsen, som troddes hålla till i trakten och som till tack för god traktering sörjde för ordning, lycka och framgång. Man fick inte heller försumma att giva husdjuren en extra förplägnad, men sedan borde man helst lämna dem ensamma, ty även de firade julafton — fast på sitt sätt. När solen vid midnattstid befann sig långt under horisonten, gjorde hon enligt folktron i samma ögonblick, som tolvslaget förklingade, ett glädjesprång, och i denna stund föllo alla djur, såväl husdjuren i stall och ladugårdar som vilddjuren ute i skogen, ned på sina knän och tillbådo Skapelsens herre, samtidigt som de fingo mänskliga tungor och började berätta för varandra om de händelser, som skulle komma att tima under det stundande året. Då var det farligt att vistas i stallet, och det berättas om en dräng, att han en hel julnatt blev kastad fram och tillbaka mellan korna, därför att han varit oförsiktig nog att lyssna på dem.

Sedan alla förberedelser för ett värdigt julfirande voro undanstökade och man som en sista försiktighetsåtgärd för att skydda sig mot intrång korstecknat gårdens alla dörrar samt rökat husen med krut och svavel, väntade man endast på det ögonblick, då kyrkklockorna förkunnade ut över nejden, att julens högtid var inne. Från denna stund skulle julfred härska, allt groll och alla rättstvister skrinläggas — ja, till och med till djuren utsträcktes denna julfred, ty så länge helgen varade, borde människorna leva på god fot t. o. m. med sina gamla arvfjender: vargar, björnar, råttor och möss. Man fick inte ens nämna dem vid deras rätta namn, ty ingen kunde veta, vem som gömde sig under pälsen. Själve den lärde Olaus Magnus påstår, att "vid juletid förvandlas i Norden människor till vargar och ut-

föra då mycket ont". För att vara på den säkra sidan borde man därför kalla vargen "gråben", björnen "den gamle i pälsen", mössen "de små" och råttorna "de långsvansade".

Sedan skymningen inträtt och de hemstöpta ljusen och den väldiga stockvedsbrasan på härden blivit tända, dukades julbordet. Julgranen kände däremot våra förfäder inte till — den är en senare tiders uppfinning och kom först för ett hundratal år sedan mera allmänt i bruk i vårt land, även om den redan under mitten av 1700-talet här och var förekom i rikemans hus. Mycket gammalt i Norden var däremot bruket att utomhus uppsätta granar eller stänger med granruskor — s. k. julruskor — vilka närmast voro att betrakta som ett motstycke till sommarens majstänger.

Men låtom oss återgå till julbordet och den följande festmåltiden. Att denna tog en rundlig tid, säger sig självt, ty det var många rätter, man skulle gå igenom, och därför måste också ölstånkan vara i ständig kretsgång för att i någon mån påskynda matsmältningen. Under måltidens lopp hörde det också till, att husfadern tog sig något ärende ut för att få tillfälle att "blicka genom fönstret". Om han då observerade, att någon satt "huvudlös" vid bordet, var detta liktydigt med, att personen i fråga skulle avlida under året. Innan man steg upp från bordet, tillkom det ävenledes husets herre att föreslå julens och det nya årets skål, och husets ärevördigaste dryckeshorn gick så laget runt.

Aterstoden av kvällen tillbragtes sedan med lekar av skilda slag. Dans fick däremot inte förekomma.

Ogudaktiga, dömda att dansa hela året,
därför att de dansat julnatten.
(Enligt Olaus Magnus).

Den som gjorde sig skyldig till en sådan dödssynd troddes bli straffad på så sätt, att han eller hon fick gå dansande genom hela det kommande året. Vid tolvslaget på natten skulle emellertid alla lekar upphöra. Då ansågs nämligen den tid vara inne, då Frälsaren föddes. Då skulle alla ljusstakar tändas, och de som sågo en smula bättre än andra fingo då se, att ljusen brunno med dubbla lågor. Julljusets sken var heligt, och allt som belystes därav ansågs bliva lyckosamt. Därför var också husfadern noga med att breda ut allt husets silver och alla sina vita pengar på julbordet, i hopp om att de undeer året måtte förökas, medan kvinnfolket påpassligt nog hängde upp helgdagskläderna, för att dessa genom bestrålningen från ljusen skulle skyddas mot — mal. Sedan tolvslaget förklingat, var det tid att gå till vila. Men mycken sömn blev det inte, ty redan klockan fyra på juldagsmorgonen började julottan, som ingen fick försumma. Man fick dock akta sig för att komma för tidigt till kyrkan, ty vid midnattstid höllo de avlidna sin gudstjänst. Då kunde det gå, som det gick för en gumma i Uppland, som inte ordentligt passat tiden utan kom några timmar för tidigt till kyrkan. Psalm-sången brusade genom valven och prästen mässade från altaret. Men det var inte den vanlige prästen, och när hon såg sig omkring i bänkarna, fick hon se en hel rad personer, som hon en gång i livstiden känt men som nu för länge sedan gått hädan. Hon rusade förskräckt på dörren, men andarna kastade sig över henne och endast genom att lämna sin schal i sticket, lyckades hon undkomma. På morgonen fann hon emellertid en bit av schalen hängande på varje grav över hela kyrkogården och förstod då i vilken fara hon svävat.

Juldagen firades i största stillhet, och under den dagen fingo inga besök göras. Men redan på annandagen började skämt och julupptåg på allvar. Då gällde det att vara tidigt uppe, så att man inte, när man kom ut, fann hästarna ryktade eller halva gödselstaden inkastad i ladugården — ett skämt, som den tidens ungdomar inte försummade att göra varandra, allt med tanke på att tävla om vem som kunde komma först ur sängen. Tidigt i gryningen kommo också Staffansridarna för att bli trakterade med julens hävor i vått och torrt. Under annandagen togo också julkalasen sin början, och sedan var det ett enda festande ända till Tjugonedag Knut, då julen kördes ut och det var tid att återgå till den nyktra prosan och verkligheten.